

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено тенденції розвитку основних складових економічної бази сільських поселень регіону з агропромисловим типом освоєння. Проаналізовано ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств. Виявлено основні проблеми економічної бази сільських поселень Тернопільської області та напрямки їх подальшого економічного розвитку.

Ключові слова: економічний розвиток, депресивність, сільські населені пункти, ефективність, економічні відносини.

Одним із напрямків сучасного дослідження питань розселення людей є вивчення економічної бази поселень, що є основою їх подальшого соціально-економічного зростання. Особливу увагу варто звернути при цьому на сільські поселення, які відчують в умовах трансформації суспільних відносин найбільші зміни (у економічному і соціальному станах, у людському розвитку). Відсутність єдиного розуміння змісту поняття "сільський розвиток" або "розвиток сільських територій", а також різноманітність підходів до реформування галузей економіки (передусім сільськогосподарських) зумовили необхідність нашого дослідження.

Проблеми вивчення економічної бази сільських поселень знайшли своє відображення найбільше у другій половині ХХ ст., коли процеси розселення були тісно пов'язані з соціалістичними перетвореннями у сільському господарстві, коли широкого поширення набула системна інтерпретація розселення. У таких умовах економічний потенціал визначав роль і місце поселення у територіальних системах розселення, а тому був об'єктом уваги українських дослідників (А. Доценко, В. Загородній, Б. Заставецький, М. Ковтонюк, Л. Корецький, С. Мохначук та ін.). Зміна функцій поселень внаслідок трансформації їх економічної бази, що відбувається в останні роки, посилює увагу до проблем соціально-економічного розвитку населених пунктів різних типів. Це знайшло відображення у наукових публікаціях М. Барановського, О. Бородіної, А. Доценка, А. Степаненка, Я. Олійника, О. Онищенка, І. Прокопи, О. Топчієва, О. Шаблія, Л. Шевчук, Л. Шепотько, В. Юрчишина та ін.

Мета дослідження – виявити сучасний стан економічної бази сільських поселень у агропромисловому регіоні, виявити зміни, що сталися у ній, та вплив цих змін на наявність поселення у системі розселенських зв'язків.

Роль населеного пункту у системі розселення та його місце у економічному просторі визначається ступенем насичення його економічними об'єктами. Залежно від того становища, яке займає поселення у системі розселення, від обсягів його соціально-економічного потенціалу, процес розвитку поселень має неоднакову інтенсивність (швидкість), а їх зміст є різноплановим. Це створює ситуацію, коли одні населені пункти (переважно міста) розвиваються інтенсивніше, а інші – ні і обмежуються вирішенням якихось локальних завдань для забезпечення існування.

Економічний розвиток поселень залежить значною мірою від виду господарського освоєння території. Він формує економічну базу розвитку поселень, тобто основні виробництва, що забезпечують їх функціонування. Тип

економічної бази, її галузева структура і пропорції визначають напрями і темпи розвитку населеного пункту та його економічні параметри. Рівень розвитку зумовлює величину доходів і ресурсів для життєдіяльності населення, для розвитку поселення. Ті населені пункти, що мають нерозвинену економічну базу, поступово занепадають, рівень життя їх мешканців значно нижчий, ніж у населених пунктах з розвинутою економічною базою.

В умовах Тернопільської області, що характеризується високим агропромисловим освоєнням (частка сільськогосподарських угідь становить 76%, ріллі – 62% [8, с. 43], у розрахунку на одного жителя припадає 1,3 га сільськогосподарських земель, в тому числі 0,78 га ріллі), невисоким насиченням основними виробничими фондами, розвиток більшості поселень залежить від рівня сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство є економічною базою розвитку всіх сільських поселень регіону і важливою для більшості селищ міського типу і малих міст.

Тому зміна економічних відносин у сільському господарстві, яка відбувається в усіх регіонах України, накладає значний відбиток на виробничі функції сільських поселень, призводить до деградації цих населених пунктів, їх знелюднення, а також до посилення асоціальних явищ серед сільського населення – збільшення злочинності, поширення пияцтва та наркоманії, збільшення потоків економічних мігрантів, розпаду сімей та ін.

Декларування реформ, а не їх проведення, стало головним чинником занепаду сільської місцевості, який характеризується руйнацією всіх складових соціально-економічного потенціалу, передусім виробничої складової. Підтвердженням цього є показники розвитку сільськогосподарського виробництва, проаналізовані нами за період з 1990 р. до 2008 р. для території Тернопільської області. Цей регіон належить до аграрно-індустріальних, сільське господарство виробляє 3,4 % продукції цієї галузі в Україні. У загальному обсязі валової доданої вартості Тернопільської області у 2008 р. частка сільського господарства становила 19,5% (у 2001 р. – 34,5%). За 1990-2009 рр. виробництво продукції цієї галузі загалом зменшилось в області у 1,6 раза, зокрема рослинницької – у 1,4 раза, а тваринницької – у 2,3 раза. Внаслідок ліквідації колективних господарств (колгоспів і радгоспів) і непередуманої політики щодо використання їх матеріально-технічної бази відбулося ще більше майнове розшарування селянства, а приватизація землі ще не стала важливим засобом покращення добробуту сільських жителів. Втрати великими виробниками

позицій у виробництві сільськогосподарської продукції і пріоритет індивідуальних селянських господарств у цій справі ще не свідчить про значну роль останніх у соціально-економічному розвитку сільської місцевості в сучасних умовах. Це пов'язано із політикою держави, яка реально не підтримує цих товаровиробників, з слабким матеріально-технічним забезпеченням селянських господарств, умовами їх кредитування тощо. А це зумовлює високі трудові затрати і низьку продуктивність праці у сільському господарстві області.

На початку реформування сільського господарства багато працівників цієї галузі стали займатися індивідуальним господарством і вважали, що воно дасть можливість отримувати певні прибутки і реалізовувати свій трудовий потенціал. В області створено 613 фермерських господарств, 249 приватних підприємств, 10 виробничих кооперативів, 4 державних підприємства, що функціонують поруч із 191 господарським товариством [9, с. 119]. За показниками землезабезпечення ці господарства переважно невеликі (до 100 га сільськогосподарських угідь – 55,9%) і середні (до 1000 га – 28,4%). Однак рівень рентабельності в них ще низький (див. табл. 1), а витрати досить високі. Все це накладає значний відбиток на рівень доходів сільського населення, більшість якого зайнята у сільськогосподарському виробництві. У останні роки на території Тернопільської області середньорічна кількість зайнятих у цій галузі значно зменшилась, порівняно із попередніми роками (у 1995 р. вона становила 154,7 тис. осіб, у 2000 р. – 102,3 тис. осіб, у 2008р. – 12,4 тис. осіб).

Зменшення кількості працівників у сільському господарстві регіону зумовлена їх низькими доходами і

тим, що зайнятість в індивідуальному господарстві, що не приносить доходів, позбавляє селян грошової допомоги з безробіття. Загалом у сільському господарстві рівень зарплати є найнижчим, порівняно із іншими галузями, в 2008 р. він становив 971,0 грн. (середньомісячна заробітна плата в області – 1313,09 грн.) [9, с. 326].

Сільське населення має також найнижчі пенсії та соціальні виплати. Майже 76,1 % сільських жителів мають середньомісячний рівень грошових витрат нижчий від прожиткового мінімуму.

У структурі витрат переважають споживчі грошові витрати (84,5%) а в них – продовольчі товари (53,0%). Це свідчить про бідність людей, неможливість виділити значні кошти на розвиток свого господарства, благоустрій садиб, будівництво і ремонт житла тощо. Це також зумовлює деградацію людського потенціалу, що виявляється у його звуженому відтворенні, збільшенні обсягів міграцій людей із сіл та поступовому знелюдненні сіл, посиленні їх економічної і соціальної депресивності.

Між показниками розвитку сільського господарства як основи економічної бази сільських поселень і показниками депресивності сільської місцевості є зв'язок. Про це свідчать показники кореляції, визначені між показниками виробництва сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу і рівнем доходів населення (див. табл. 2).

Показник рангової кореляції, обчислений за формулою Спірмена [11, с. 47], ($r = 0,33$) свідчить про зв'язок між показниками розвитку сільського господарства і доходами сільських жителів, що переважно зайняті у ньому. Найбільш чітко це простежується на прикладі районів із найнижчими і високими рівнями цих

Таблиця 1. Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області у 2008 р. *

	Усього	У тому числі					
		господарські товариства	приватні підприємства	виробничі кооперативи	фермерські господарства	державні підприємства	підприємства інших форм господарювання
Кількість підприємств	1126	191	249	10	613	4	59
Рівень рентабельності (збитковості), %	17	24,3	24,4	-5,9	34,2	16,0	9,0
Частка підприємств, які отримали від реалізації продукції сільського господарства збиток, %	30,1	31,3	26,7	75,0	-	-	46,2

*За даними Головного управління статистики в Тернопільській області

показників (Кременецького, Монастирського, а також Гусятинського, Підволочиського, Теребовлянського). Так найнижчий рівень доходу сільських жителів Кременецького району, в якому показник виробництва валової продукції був одним із найнижчих в області.

Проте спостерігається і значна різниця в рангах таких районів, як Бучацький, Збарзький, Підгаєцький, Чортківський. Це, певною мірою, є наслідком тіньової економіки і політики приховування доходів підприємствами, що впливає на об'єктивність статистичної інформації.

Не зважаючи на те, що Тернопільська область належить до аграрно освоєних і за показниками виробництва і реалізації продукції на одного жителя перевищує середній український показник (2248 грн. на одну особу), вона значно поступається за цим показником Черкаській (4741 грн. на одну особу), Кіровоградській (4013 грн. на одну особу), Вінницькій

(3822 грн. на одну особу) областям. За показником середньої заробітної плати працівників підприємств сільського господарства та пов'язаних з ними послуг Тернопільська область на 463 грн. поступається Київській, на 346 грн. Донецькій та іншим областям.

Показники розвитку сільського господарства в області свідчать про його депресивність. Тому економічний розвиток сільської місцевості може бути пов'язаний із реальним реформуванням сільськогосподарських підприємств, а особливо підтримкою індивідуальних селянських господарств. Досвід розвинених країн світу показує, що саме селянські господарства є основою сільськогосподарського виробництва і тому потребують підтримки з боку влади, передусім пільгової політики їх розвитку. Саме з такими господарствами із значним землеволодінням, високою оснащеністю матеріально-технічними засобами, і пов'язаний розвиток сільських поселень у регіоні. В сучасних умовах відбувається

Таблиця 2. Середні показники виробництва валової продукції у розрахунку на одну особу та заробітної плати найманих працівників у сільському господарстві за районами Тернопільської області у 2008 р.*

	Валова продукція сільського господарства у розрахунку на одну особу, грн.	Ранг	Середня місячна номінальна заробітна плата найманих працівників у сільському господарстві, грн.	Ранг
По області	2787		971	
Бережанський	1866	17	789	11
Борщівський	2537	14	870	8
Бучацький	2714	13	1119	3
Гусятинський	4418	4	1524	1
Заліщицький	3270	11	701	15
Збаразький	3381	10	766	13
Зборівський	4119	7	801	10
Козівський	4549	3	777	12
Кременецький	2251	16	525	17
Ланівецький	5110	1	981	5
Монастирський	2340	15	760	14
Підволочиський	5763	2	1047	4
Підгаєцький	4163	6	619	16
Теребовлянський	4099	8	874	7
Тернопільський	3613	9	981	6
Чортківський	2720	12	1178	2
Шумський	4254	5	859	9

*Розраховано автором за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

укрупнення господарств, передусім фермерських. Дрібні товаровиробники у багатьох випадках не витримують конкуренції з боку більших, що мають потужнішу матеріально-технічну базу, вищий рівень доходів. Але, як вважають українські економісти О. Бородіна та І. Прокопа, “утворення великотоварних виробничих структур у сільському господарстві не є необхідною і достатньою умовою усунення бідності, рівень якої можна серйозно знизити й за існуючих обсягів виробництва, якщо це пріоритет політики” [1, с. 63]. Тому поруч із розвитком сільського господарства не слід забувати про інші галузі, що доповнювали б економічну базу поселень. У сучасних умовах всі інші галузі економіки в селах майже нерозвинені. Ті підприємства, що колись переробляли сільськогосподарську сировину і видобували будівельні матеріали, майже всі занепали. Залишились поодинокими в селах спиртозаводи (с. Козлів, Нове Село, Струсів, Мишківці), а також кар’єри, майстерні з ремонту автомобілів, з виробництва меблів тощо поки – що не відіграють значної ролі у економічній базі сіл (ні за доходами в бюджет, ні за кількістю працівників), але у майбутньому завдяки диверсифікації економічної діяльності та джерел доходів сільських мешканців ці виробництва стануть важливими у ефективному функціонуванні сільських поселень. Створення сприятливих умов для розвитку несільськогосподарських виробництв у сільській місцевості (промислових, рекреаційних, транспортних та ін.) є неодмінною умовою сучасної регіональної політики нашої держави. Це не тільки вплине на соціально-економічний розвиток сіл, але й міських поселень, позаяк на території із високим рівнем сільськогосподарського освоєння міські поселення є організаційними центрами навколишньої сільської місцевості, центрами переробки сільськогосподарської сировини і обслуговування сільських мешканців.

Зміна суспільних відносин упродовж останніх 20-ти років, що супроводжувалась економічним занепадом, особливо чітко відобразилась на розвитку сільських поселень. Внаслідок кризових процесів в економіці

відбулась руйнація всіх складових соціально-економічного потенціалу регіону, значне майнове розшарування населення, поглиблення рівня бідності. І хоча на зміну ліквідованим колективним формам господарювання в сільському господарстві приходять нові, індивідуальні, фермерські господарства, вони, ще не набули достатньої потужності і не можуть забезпечити належної частки в доходах і зайнятості населення сільської місцевості. Тому економічна база сільських поселень потребує значного реформування і підтримки у вигляді політики пріоритетного розвитку як сільського господарства, так і несільськогосподарських виробництв у регіоні.

Список літератури

1. Бородіна, О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення [Текст] / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 5 (570). – С. 59-67.
2. Розселення в Україні: проблеми і перспективи [Текст] / А. І. Доценко, В. Т. Зінч, О. Т. Великохатко, В. Л. Танцюра. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 269 с.
3. Економічне і соціальне становище Тернопільської області за 2008 рік [Текст] : статистичний бюлетень / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2009. – 105 с.
4. Основні економічні показники роботи сільгосп підприємств Тернопільської області за 2008 рік [Текст] : статистичний бюлетень / За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, 2009. – 48 с.
5. Пістун, М. Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку [Текст] / М. Д. Пістун, А. Л. Мельничук. – К. : Київський університет, 2009. – 200 с.
6. Прокопа, І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій [Текст] / І. В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11 (133). – С. 48-51.
7. Продіус, О. І. Проблеми соціально-економічного розвитку сільських поселень та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / О. І. Продіус. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evd/2009_4/14.pdf
8. Сільське господарство Тернопільської області за 2008 рік [Текст] : статистичний збірник / За ред. В. Г. Кирича, Головне

управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2009. – 211 с.

9. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2008 рік. [Текст] / За ред. В. Г. Кирича, Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2009. – 475 с.
10. Топчієв, О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика [Текст] / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 631 с.
11. Шаблій, О. І. Математичні методи в географії [Текст] / О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 1994. – С. 47.

РЕЗЮМЕ

Ткач Ирина

Экономическое развитие сельских поселений Тернопольской области

Исследованы тенденции развития основных составляющих экономической базы сельских поселений региона с агропромышленным типом освоения. Проанализирована эффективность деятельности сельскохозяйственных предприятий. Обнаружены основные проблемы экономической базы сельских поселений Тернопольской области и направления их последующего экономического развития.

RESUME

Tkach Iryna

Economic development of rural settlements of the Ternopil region

Progress of basic constituents of economic basis of rural settlements of region trends are investigational with the agroindustrial type of mastering. Efficiency of activity of agricultural enterprises is analysed. Found out the basic problems of economic basis of rural settlements of the Ternopil'skoy area and directions them subsequent economic development.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2010 р.